

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE RENK ADLARIYLA TÜRETİLEN HAYVAN ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Kevser AKMAN**

Özet: Renk, evrensel olarak varlıkları anlama ve anlamlandırmada önemli bir rol oynar. Renkler, her alanda olduğu gibi Özbek toplumunun sosyokültürel yaşantısında da önemli bir yer tutmaktadır. Renk adlarının yaygın kullanımı çeşitli adlandırmaları meydana getirmiştir. Hayvan adlandırmaları bu adlandırmalardan birisidir. Hayvanlar, insanlık tarihinin ilk zamanından beri var olduğu için toplumların sözlü kültüründe ve yazılı kültüründe önemli bir yere sahip olduğu görülür. Bu yüzden Özbek Türkçesinde renklerin adlandırılmasında çeşitli benzetmeler yoluyla türetilen hayvan adlarına rastlanılmıştır. Çalışmada iki ciltten oluşan *Özbek Tilining İzâhli Luğâti* adlı sözlük çalışmaya kaynaklık etmektedir. Bu çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Taramada renk adlarının kullanımıyla türetilen hayvan adları tespit edilmiştir. Özbek Türkçesinde elde edilen renk adlarından türetilmiş hayvan adlarıyla ilgili tespitlerle ilgili değerlendirmeler ortaya sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Özbek Türkçesi, Renk Adları, Hayvan Adları, Renkler.*

A Study on Animal Names Derived from Color Names in Uzbek Turkish

Abstract: Color plays an important role in understanding and making sense of things universally. Colors have an important place in the sociocultural life of Uzbek society, as in every field. The widespread use of color names has created various names. Animal names are one of these names. Since animals have existed since the beginning of human history, they have an important place in the oral culture and written culture of societies. For this reason, animal names derived through various analogies were found in the naming of colors in Uzbek Turkish. The dictionary titled *Uzbek Tilining İzâhli Luğâti*, which consists of two volumes, is the source of the study. The scanning method was used in this study. Animal names derived from the use of color names were identified in the scan. Evaluations on the determinations of animal names derived from color names obtained in Uzbek Turkish are presented.

Keywords: *Uzbek Turkish, Color Names, Animal Name, Colors.*

Giriş

Renk, varlıkların en ayırt edici özelliklerinden biri olarak öne çıkar. Bireylerin içinde bulundukları evreni algılamalarında renkler önemli bir rol oynamaktadır. Renklerin ifade ettiği anlamlar bireysel farklılıklar gösterse de kültürel ve medeniyet temelli bağlamlarda ortak yaklaşımlar geliştirilebilmektedir. Bu anlam dünyasının şekillenmesinde ise sosyal yaşam dinamikleri, ekonomik koşullar, etnik köken, coğrafi çevre, düşünsel yapılar, gerçeklik algısı ve inanç sistemleri gibi çeşitli faktörler etkili olmaktadır (Eren, 2008: 31-32).

Renk kavramı için TDK'ye bakıldığında “cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu duyum” olarak tanımlar (URL-1). Renk, ışığın yapısı ve nesneler üzerindeki yansınmasıyla birlikte gözde oluşturduğu algısal etkidir. Bu doğrultuda ışığın yansınmasıyla renk ortaya çıkar ve nesnelerin yalnız başına renkleri yoktur. Renkleri algılamak ışık ışınlarıyla doğrudan bağlantılıdır (Per, 2012: 18).

Renkler, her toplumda kültüre bağlı semboller arasında önemli bir yer tutar. Giyim kuşamdan gündelik eşyalara kadar birçok alanda, renkler kültürel ölçütlere göre seçilir ve kullanılır (Efe, 2017: 66). Bu nedenle renk kavramı ve renk algısı, tüm toplumlarda yer edinmiş temel unsurlar arasındadır. Renkler hem bireysel hem de kültürel düzeyde, insanların çevresini anlamlandırmasında ve nesneleri sınıflandırmasında önemli bir rol oynar ve aynı zamanda yeni sembolik anlamların oluşmasına katkı sağlar. Örneğin kırmızı renge bakıldığında, zihnimizde genellikle tehlike ya da dikkat edilmesi gereken bir durumu çağrıştırır. Trafik işaretlerinde, “yol ver” anlamına gelen çevresi kırmızı, içi beyaz üçgen levha da bu sembolik anlamın evrensel bir göstergesidir ve dikkat edilmesi gerektiğinin vurgular.

* Bu çalışma, “Özbek Türkçesinde Renk İfade Eden Sözcükler Üzerine Bir İnceleme” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, El-mek: kevserakman@ohu.edu.tr
ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-1109-719X>

Renkler, her toplumda var olduğu gibi her toplumda aynı anlamı taşımamaktadır. Renklerin anlamı, sadece toplumlar arasında değil, aynı toplum içinde farklı alanlara göre de değişiklik gösterebilir. Renkler evrensel olsa da ifade ettikleri anlamlar evrensel değildir. Örneğin, siyah renk Türkiye’de yas ve matem gibi olumsuz anlamlar çağrıştırırken Özbekistan’da siyah renk güç, ciddiyet ve saygınlık gibi olumlu anlamları çağrıştırmaktadır. Bu örnekler farklı toplumlardan da verilebilir, fakat araştırmanın konusu Özbek Türkçesi olduğundan ilgili örnek özellikle tercih edilmiştir.

Renk adları, insan zihni ile dil arasındaki derin yapısal ilişkiyi yansıtan unsurlardır. Bu kavramlar, toplumun kültürel hafızası, tarihsel birikimi ve bilişsel düşünce sisteminin birer yansımasıdır. Özbek Türkçesinde renk terimleri, eski Türk yazılı kaynaklarından itibaren ulusal kimliğin ve kültürel yapının ayrılmaz bir bileşeni hâline gelmiştir (Baynazorov, 2024: 44). Ayrıca renkler aracılığıyla doğa olaylarının, sembolik kavramların, birçok alanda benzetme aracılığıyla oluşturulan yeni adlandırmaların Özbek toplumunun günlük yaşantısına yansıdığı görülmüştür. Türk dili tarihsel süreç içerisinde etrafını gözeterek dilde benzetme aracılığıyla yeni adlar türetmiştir. Renk çeşitliliği açısından da oldukça zengin bir dil olan Türkçe, renk adlarından yola çıkarak birçok alanda çeşitli benzetmeler yapmıştır. Bu benzetmeler neticesinde yeni adlar türetmiştir.

Türk toplumunda hayvan kavramı tarihsel ve kültürel açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Hem göçebe yaşam tarzında hem de yerleşik hayatta hayvanlar, insanlarla yakın bir etkileşim içinde bulunmuştur. Bu etkileşim, hayvanlara yönelik çeşitli adlandırmaları da beraberinde getirmiştir. Hayvanlara ad verme süreci, büyük ölçüde insanların düşünce dünyasını yansıtan benzetmeler aracılığıyla şekillenmiştir. Bu adlandırmaların temel amacı, hayvanlar arasında ayırt edici ve tanımlayıcı özellikleri belirginleştirmektir. İnsanlar, sahip oldukları çok sayıdaki hayvanı birbirinden ayırt edebilmek ve onlardan söz ederken kolaylıkla tanımlayabilmek için isimlendirme ihtiyacı duymuştur. Bunun yanı sıra, hayvanlara verilen adlar çoğu zaman onlara duyulan sevgi ve bağlılığın bir ifadesi olarak da değerlendirilmelidir. Nitekim bu adların önemli bir kısmı, olumlu ve estetik benzetmeler içermektedir (Efe, 2004: 1-4).

Türkçede hayvanlara renk adlarıyla yapılan adlandırmalar, büyük ölçüde iletişimde açıklık sağlama ve karışıklığın önüne geçebilme ihtiyacından doğmuştur. Örneğin, bir yerde birden fazla at bulunuyorsa, bu hayvanların “kara at”, “beyaz at” gibi renk temelli adlarla anılması, onları birbirinden ayırt etmeyi kolaylaştırmakta ve iletişim sırasında netlik sağlamaktadır. Bu tür adlandırmalarda yalnızca renk değil, hayvanın cinsi, tüy yapısı, beneği gibi fiziksel özellikleri de belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Türkçenin sözcük türetme gücü gelişmiş olduğu için, bu tür adlandırmalar dilin doğal işleyişi içerisinde kolaylıkla oluşturulabilmektedir. Türeyen bu renk temelli hayvan adları, zamanla halk diline yerleşmiş ve atasözleri, deyimler gibi kalıp sözler aracılığıyla daha kalıcı hale gelmiştir. Öte yandan, bazı renklerin kültürel ve sembolik anlamlar taşıması, bu adlandırmalara yalnızca tanımlayıcı değil, aynı zamanda anlam derinliği ve kutsallık da kazandırmaktadır. Örneğin, “ak” sıfatı yalnızca fiziksel bir beyazlığı değil, aynı zamanda temizlik, iyilik ve saflık gibi değerleri de temsil edebilir. Bu yönüyle renk temelli hayvan adları, Türk kültüründe hem işlevsel hem de anlamsal bir fonksiyona sahiptir.

Özbek Türkçesinde renkleri incelenirken birçok alanda benzetme yoluyla renkler kullanılarak yeni isimlerin türetildiği görülmüştür. Bu türetmelerden biri de renk adlarıyla türetilen hayvan adlarıdır. Renk adlarıyla türetilen hayvan adları *Özbek Tilining İzahli Luğati* adlı sözlükten tarama yolu kullanılarak ortaya konulmuştur. Tarama sırasında bulunan hayvan adları alfabetik sırayla verilmiştir. Bu çalışmanın amacı renk adlarından türetilen hayvan adlarını ortaya koyup alanyazına katkı sağlamaktır. Elde edilen veriler aşağıdaki şekildedir.

ālābuğā: Alabalık (ÖTİL I, 529).

ālāhākkā: Saksagan (ÖTİL I, 530).

- ālāqānāt:** Yabani ördek (ÖTİL I, 530).
ālākārgä: Alakarga (ÖTİL I, 530).
ālākozān: Su samuru (ÖTİL I, 529).
ālāpāpış: Çalı kuşu, ibibik (ÖTİL I, 530).
ālāpār: Bir köpek türü (ÖTİL I, 530).
ālāqārgä: Alakarga (ÖTİL I, 530).
ālātoğānāq: Serçegiller ailesinden bir kuş türü (ÖTİL I, 530).
āqqotān: Yırtıcı bir kuş türü, balıkçıl (ÖTİL I, 560).
āqquş: Kuğu (ÖTİL I, 560).
āqquyruq: Geyik (ÖTİL I, 560).
jiyrān qār qārä: Uzun bacaklı kuş familyasına ait bir kuş türü (ÖTİL I, 278).
jiyrānquş: Uzun bacaklı kuş familyasına ait bir kuş türü (ÖTİL I, 278).
kōkqotān: Balıkçıl kuşu (ÖTİL I, 414).
kōkāntāy: Doğan ailesine mensup yırtıcı bir kuş türü (ÖTİL I, 413).
kōkkārgä: Alakarga (ÖTİL I, 414).
kōkqotān: Gri balıkçıl, uzun ayaklılardan boynu ve gagası uzun bir bataklık kuşu (ÖTİL I, 414).
qārābālīq: Sazangiller familyasına ait tatlı su balığı (ÖTİL II, 600).
qārābāvur: Orta büyüklükte, eti sevilen göçebe ördek türü (ÖTİL II, 600).
qārābāyır: Özbekistan’da yetişen bir at türü, Karabayır (ÖTİL II, 600).
qārābuzāv: Deniz kuşlarından karabatak familyasına ait bir tür olan küçük karabatak (ÖTİL II, 600).
qārāmāl: Büyük baş hayvan (ÖTİL II, 601).
qārāqārgä: Türleri parlak, kara bir karga türü (ÖTİL II, 602).
qārāqulāq: Kedigiller ailesine mensup gagası uzun, kulağının içi kara olan yırtıcı bir hayvan türü (ÖTİL II, 602).
qārāqurt: Siyah renkli, zehirli çöl örümceği (ÖTİL II, 602).
qārāquş: Siyah tüylü çöl kartalı (ÖTİL II, 602).
qārāşāqşāq: Sığırcık familyasına ait ötücü bir kuş türü (ÖTİL II, 602).
qārāvāy: Deniz kuşlarından karabatak familyasına ait bir tür olan küçük karabatak (ÖTİL II, 600).
qārāyālāq: Karatavukgillerden, tüyleri siyah, meyve ve böceklerle beslenen ötücü kuş (ÖTİL II, 602).
qongir: Boz ördek. Qongirlär täy āyläridä tuxum açib, cucälärini iyunbâyāq uçirdä qilişädi. C. Abdullaxānāv, Tofān (ÖTİL II, 638).
sāriqsār: Şahin (ÖTİL II, 23).
tillāqongiz: Mayıs böceği (ÖTİL II, 171).
qiziliştān: Ağaçkakan (ÖTİL II, 571).

Sonuç

Renkler, gerek bireysel gerek kültürel olarak pek çok noktada önemli bir anlam ve işleve sahiptir. Genel olarak Türkçede özel olarak ise Özbek Türkçesinde hayvan adlandırmaları söz konusu olduğunda renklerin işlevsel birer araç olarak kullanıldığı görülmüştür. Hayvanların türlerini, görünümelerini, davranış özelliklerini ya da bireysel ayırt ediciliklerini tanımlamada renk adları önemli bir görev üstlenmiştir.

Renk adlarından türetilen hayvan adları, Özbek Türkçesinde de hem iletişimsel hem de kültürel bir araç olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür adlandırmalar, Türk dilinin sözcük türetme potansiyelini, sembolik anlam üretme yetisini ve kültürel aktarım gücünü göstermektedir.

Bu çalışmada, Özbek Tilining İzahli Lug'ati'nin taraması sonucunda renk adlarıyla türetilen 34 adet hayvan adı tespit edilmiştir. Bunun dışında başka türlerin de olabileceği renk adlarıyla oluşturulan başka hayvan adlarına rastlanılması mümkündür.

KAYNAKÇA

- Eren, Abdullah (2008), “Baki Divanı’nda Kırmızı Renk” A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S:37, s. 31-68.
- Per, Meral (2012), “Renk Teorilerine Tarihsel Bir Bakış”, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, S:8, s.17-26.
- Baynazorov, Zokir (2024), “O‘zbek Tarixiy Lisoniy Manzarasida Rang va Son Atamaları”, “*Turkologik Tadqiqotlar*” Xalqaro Ilmiy Jurnalı, 3(5), s. 42-51.
- Efe, Kürşat (2017), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Renklerine Göre Hayvan İsimleri”, S:15, s. 65-81.
- Efe, Kürşat (2004), *Tarihi Türk Lehçelerinde Hayvan İsimleri*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- O‘zbek Tilining İzohli Lug‘ati I (1981), Moskva: Rus Tili Nashriyoti.
- O‘zbek Tilining İzohli Lug‘ati II (1981), Moskva: Rus Tili Nashriyoti.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://sozluk.gov.tr>